

A képzelet másik oldalát1 fürkészve arra az elhatározásra jutottam, hogy mai mondandómat2 egyetlen, korábban már a könyv borítóján nyilvánosságra került kijelentésem magyarázatára korlátozom, azt találtam ími ugyanis, látszólag en passant, hogy Tóth Sára személyében „egy megkerülhetetlen gondolkodó lépett elénk”. Tudatában vagyok annak, hogy könyvborító szerzőjévé azért válik az ember, hogy lendületes és boldog bon mot-kat, szabadon szálló igéket eszeljen ki, amelyek aztán olvasók tömegeit veszik rá, hogy átrágnák magukat ezen a fokban mondható művön, mert bizony életük további alakulása függ tőle, a múltól tudniillik és a figyelmes olvasás aktusától. Nincs kétségem afelől, hogy a könyv sorsa megjelenése óta nem is lett más: olvasók sokasága hajol fölé könyvtárakban és mozgólépcsőkön, kávéházi szegleten és metrókocsikban. Amennyiben nem ez történt volna, amit persze kétek, úgy ismét csak a fülszöveg tehető felelőssé, hiszen a közelebről nehezen meghatározható szó, a „gondolkodó” egy, a múlt században többszörösen is gyanúba keveredett emberi tevékenységet jelöl, tehát mindennemű elutasítása jogos megfontolásokból fakad, ám magam mégis ennél a nyelvi formulánál maradtam, hiszen az elszánt elutasítás még mindig jó kiindulópont a hamarosan bekövetkező kételkedő és szenvedélyes olvasáshoz – amit már most az elején szívből kívánok a reménybeli olvasónak, valamint Tóth Sára könyvének.

A teória, mondjuk rezignáltan, elzárt és önmagát lehatároló beszélgetés, kijelöli az értelmes, saját jelentéseiben belül használható nyelvet, és a beszélgetés feltételül az önkorlátozást szabja: távlatokat aligha térképezhetünk fel korlátok nélkül, ami lehatárol, elhatárol is, s í. t. – nos, igen, minden bizonnyal igazunk van, csak hogy a valódi találkozás a rajtunk túlival nem mérhető a számítógépes klikkelések számával, amit a kereső szoftverek hibátlanul számon tartanak, hanem valami egészen mással, aminek a fontosságáról – és itt megérkeztem mondandóm lényegéhez – Tóth Sára könyve visszafogott szenvedélyességgel meggyőzi az olvasót. Nem arról kívánok értekezni tehát, példák sokaságát hozva fel, hogy A képzelet másik oldala elképesztő alaposággal megírt dolgozat, amelyhez a szerző, akárcsak mestere, Northrop Frye letisztult, olvasóbarát nyelvet talált, hanem hogy Tóth Sára nem egyszerűen a tárgy iránti alázatából fakadó pontossággal és professzionalizmussal alkotta meg művét, hanem valami egészen másról van szó: őt a világba vetett, kultúrájában, nyelvében, egyéni és társadalmi, intimus és nyilvános relációiban élő ember érdekli, a világ vagy a teremtés megértése, valamint a saját feladata fölismerésének vágya hajta. Mondatai, kijelentés-kísérletei spirituális tettei avatják a könyvet, elvéve egyszerűen a szóösszetételnek az obskúrus, akár vallási, akár pedig szakmai értelemben vett szektás felhangjait. A közvetlen és személyes egzisztenciális téteket mindig szem előtt tartó attitűd az én szememben sokkal nagyobb jelentőséggel bír, semmint gondolnánk, az ugyanis egyáltalán nem közömbös, és, amiképpen tapasztaljuk, a közbeszéd minőségét is lényegileg meghatározza, irodalom és vallás viszonyánál, a könyv voltaképpen tárgyánál maradván, hogy milyen viszonyba kerül egymással az esztétikai és a teológia beszédmód, ha egyáltalán, magunkról beszélve most, létezik-e kultúránkban, a nyilvános térben valamiféle tényleg komolyan vehető kölcsönösség vagy párbeszéd, valódi dialógus netán, amely például elősegíthetné, hogy a vallási létmód kortársa legyen annak a kultúrának, amelyben él, és ne a folyamatos, és lássuk be, mérhetetlenül hervasztó, kinyilatkoztatató és deffenzív nyelvet használja, amivel magamagát elkerülhetetlenül a valódi értelemmel bíró beszélgetések perifériájára sodorja. A kortárs esztétikák terminusai úgy kapaszkodtak fel templomi szószékekre, mint valami, kortársi felelős jelenléttől és gondolkodástól elretentő szitokszavak, holott Frye-nak az a kijelentése, hogy „a vallás fő analógiája nem a filozófia, hanem a művészet” nem szükségszerűen a szorongás forrása kellene legyen, hanem a megnyílás lehetősége egy komplementer, az önreflexív attitűdöt elmélyítő nyelvi lehetőség előtt. A képzelet nyelve ugyanis „nyitott világhoz vezet, és darabokra zúzza azokat a megkövesült dogmákat, amelyekért az ideológia epekedik”. A dialógus-elvben, amellyel Tóth Sára a könyv második, egyébiránt kitűnő fejezetében foglalkozik behatóan, az azonosság-eseményben a különbözőség, a különbözőségben pedig az azonosság mutatja fel magát olyan tapasztalatnak, amely az emberi mivolt leglényegét alkotják. Az institucionalizált vallás – maradjunk most ezen, az engem személyesen érintő vallási oldalon – a maga humortalan korszakaiban voltaképpen a Te örök különbségét tagadja, és a hatalom engedelmes csatlósává lesz, következésképpen az ember „nagyon is emberivé válik” (Northrop Frye), felfüggesztődnek kreatív kétélyei, és a destruktív önmegváltás ígézetébe kerül, és ez nem pusztán az egyén tapasztalata, hanem, többszörösen is meggyőződhetünk már efelől, a társadalomé is lehet. A rajtunk túlit – érthetjük meg Tóth Sára könyvéből – helyes, ha nem reduktív módon pusztán ontológiai alapnak tekintjük, hanem feladatnak, olyan cselekvésnek, amely a rajtunk túlit közös, szavakon túli eseménnyé fordítja át, a „teljesen más vagyok, de ugyanaz is” tapasztalatává.

Számos, rendkívül inspiratív fölvetés fősorolása helyett egyetlen, a színházcsináló nézőpontjából különös súllyal bíró kérdést vetek fel most, csak éppenhogy megérintem. Az ironia és a tragédia viszonyának tárgyalásakor, hogy most a könyv első fejezetéhez szökjünk vissza, jól érzékelhetően nagy nehézséget okoz a szerzőnek, mert a jelek szerint Frye-nak sem kisebbet, a keresztény narratíva és a tragikus világkép közötti átjárások és kapcsolódások, folyamatosság és megszakítás felmutatása, hiszen adja magát a közkeletű vélekedés, amire, ha nem is közkeletű módon, mintha Frye is jutna, hogy tudniillik a keresztény elbeszélés isteni komédia, amelyet a feltámadás happy endingé változtat. Mi sem jobb példa erre, így a kanadai irodalomtudós, mint maga a Lear király, a szenvedés keresztény fényezése ugyanis semmit nem változtat Cordélia halálának sötét abszurdításán, „és bármi egyéb is az igazság – hogy Frye-t idézzem most –, az abszurd gyötrelem látomása a darab végén megfellebbezhetetlenül az”.

Nos, elsősorban a feltámadás nem happy ending, kérdezzük csak meg Kajafást és Pilátust, vagy azokat, aki a „Feszítsd meg!”-et skandálták jól megszervezett kórusokban. A gyilkos nézőpontjából semmiképpen sem kívánt fordulat, hiszen magával az áldozattal mint koronatanúval találja szemben magát, tehát a deliktum ténye, a bűntény maga már nem magyarázható meg és ki: ott állunk tehát – teológiai értelemben mindenképpen – létünk mélypontján. A feltámadás fénye következtétül túlon túl éles sugár, amiből az következik, hogy az esemény szereplőjeként nem áll módomban könnyűszerrel és elegánsan átigazolni azoknak a klubjába, akik mintegy hathatósan elősegítették Jézus kitámoltságát a kősírből (az evangéliumi elbeszélés nem tud ilyenekről, az Atyát leszámítva), a „hitvány zsoldosok” ellenében, akik, hiszen emlékszünk, a decídium szornyú bűnétől szennyesek (az evangéliumi elbeszélés csak ilyenekről tud). A katarzis valami olyasmit jelenthet, felteszem, hogy a feltámadást elsőre nem boldog végként, hanem gyötrelmes kezdetként élem meg és veszem magamhoz, amely összekapcsol a múltammal, és amelyben a saját azonosulási és tevőleges részvételi pontjaim a másik halálával és halálában felimerhetőkké és elháríthatatlannak válnak. Amikor megnyílik a szeme, Agaué a saját kezében tartja Pentheus fejét, aki nem más, mint a saját fia: az anya tevőleges és erőszakos részesevé a fiú halálában felfokozottan személyes és totális.

Hogy köznapi példával világítsam meg a fölvetett kérdés körüli nyelvi nehézségeket, a következőt állítom: a politikai, bársonyos vagy véres forradalmak, illetve az azokat követő rendszerváltások nem egy totalitárius kornak a happy endingjei, a zsarnokságnak ugyanis

nincs, nem is lehet boldog vége – amiképpen az istenfiú közénk keveredésének és kezünkbe adatásának sem lehetséges boldog vége: most sem lenne az, ha közénk jönne, és amennyiben nem apokaliptikus dízletek között tenné meg. Elsőrendűen, szabatos teológiai megfontolásokból, ismét a perifériára taszítanánk, majd a népre való hivatkozással megölnénk, ahogyan egyébiránt szünet nélkül tesszük is, nem válogatva meg eszközeinket.

De vissza a Learhez: Cordélia – aki, számos színháztörténeti okunk van feltételezni, azonos a Bolonddal, aki Lear mintegy végighordozza a nem utolsó sorban saját maga által teremtett káoszon (Lear maga is, utolsó replikájában, „my poor fool”-nak, „szegény bolondom”-nak nevezi őt!) –, nos Cordélia, majd Lear halála nem az utolsó eseménye a darabnak, hanem mindaz, ami Lear végső összerogyása előtti kiáltozása nyomán jöhet létre a nézőben (és persze, jó esetben, de valamivel kevesebb eséllyel, a magányos olvasóban): „Do you see this? Look on her! Look her lips, / Look there, look there!” „Látjátok ezt? Nézzétek őt! Nézzétek ajkait, / Ide nézzetek, ide nézzetek!” Az új látást magát tehát nem pusztán a színen levő szereplőknek, hanem, kitágítva, mindenkinek, a reprezentatív játék szereplőinek és tanúinak egyaránt meg kell nyernie, ahhoz, hogy a Szó beváltsa önmagát bennük. „Valami olyasmi következik ebből – és most Tóth Sárát idézem –, hogy aki valóban szembenéz az iróniával, illetve a tragikummal, annak éppen a rettenet tágítja ki a szemhatárát az ellentétes pólus, az apokaliptikus irányába.” Ebben, egészen pontosan a performatív olvasat értelmében tehát, a tragédia is U (és nem \cap) alakú, csak hogy egy egyenlőtlen szárú U vonal, amelynek a jobb szára följebb ér véget, mint a bal, egy egészen más szinten, azon a ponton tehát, ahol a szöveg az azt megcselekvőben beváltja önmagát, és életténnyé válik. A tragikus boldog vég nem szövegszerűen realizálja magát, hanem testszerűen. A performatív vagy egzisztenciális olvasat, amely mindközönségesen a megcselekedett szöveget jelöli, azért elháríthatatlan értelmezési horizont, mert a színpadon sem Lear, sem Cordélia, de még a többiek sem tűnnek el a pusztulás sötét szakadékában, mindannyian visszatérnek ugyanis közénk, kilépve a reprezentáció játékból, és bezárva maguk mögött a színpadtér fekete dobozát egyszersmind, mialatt mi boldogan széttapsoljuk az iszonyatot. A látványosan egyenlőtlen szárú U betű azért mérhetetlenül fontos különbségtétel számomra, mert amennyiben a műalkotás fölemel a saját létállapotomból, és vissza is helyez ugyanoda, aminek a pusztító mivoltáról egyébiránt Augustinus beszél a Vallomások harmadik könyvében („plena imaginibus miseriarum mearum”), akkor per analogiam a hitélmény legfeljebb a keresztény középosztály önmagát megerősítő, közvetlenül a perselyezés, majd a bőséges vasárnapi ebéd előtt történő szemfényvesztő mutatványa lehetne csupán, amelynek során a feltámadást tudomásul vevők leereszkedően bátorítják a szenvedés hetében túlzottan beijedt és az evangéliumi elbeszélést alapvetően félreértő Megváltót: no, no, nem olyan reménytelen ez az egész, mondják, hiszen teljességgel urai vagyunk a helyzetnek...

Ahogy Tóth Sára megnyitja a Northrop Frye-i világlátást a mai olvasó előtt, nos ezt még több példával is alátámaszthatnám (gondolok itt a Frye-Derrida párhuzamra és a dekonstrukció kritikájára, a feminista értelmezési lehetőségekre, a testi fordulatról illetve a body studies-ról írott zárórészre stb.), ehelyett inkább azt említeném meg még, hogy a monográfiát minden bizonnyal az a döntés is sodró olvasmányá avatja, hogy a szerző Frye spirituális fejlődését is nyomon követi benne, nem egyszerűen a tudós szellemi portréját kapjuk tehát, hanem egy nagyszabású és kétségbeesett vándorlás leírását: minden bizonnyal ez az oka annak, hogy a rutinos filológiai kutakodáson túlmutató jelentőséget nyer a hátrahagyott naplók és füzetek körültekintő beemelése az életmű monografikus értékelésébe. Tóth Sára drámai pontossággal tudja, hogy Isten léte nem bizonyítható, és azt is, hogy a mondatnak nem itt van vége: Isten léte nem bizonyítható, egyedül Istennek áll módjában saját létét bizonyítani, és ez az esemény mindig is egyszeri és szinguláris, felidézhető, de megismételhetetlen, mindaddig, amíg ő maga újabb szinguláris eseményként megjelenteti önmagát az ember előtt. Az irodalom, írja a szerző, nem egyéb, mint „performatív újrajátszása” az eredendő eseménynek, a mondhatatlan mondása tehát, amivé Tóth Sára könyve is válik, de csak akkor, ha kezünkbe vesszük, és a magunk életét adva hozzá, becsületesen elolvassuk.

Tartásos és erős debüt Tóth Sára könyve. Külön öröm, hogy a könyv lezárása után a szerző felszabadultan és figyelemre méltó felelősséggel tematizálja a kultúra, művészet, a köz- és vallási élet kérdéseit különböző nyomtatott és elektronikus felületeken. Erre a rokonszenvesen szenvedélyes hangra multhatatlanul nagy szükségünk van.

Jegyzet

1 Tóth Sára: A képzelet másik oldala. Irodalom és vallás Northrop Frye életművében. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2012. 2 Elhangzott az Írók Boltjában 2013. január 15-én. Tóth Sára könyvéről még Fabiny Tibor olvasta fel elemzését. Az est házigazdája Sepsi Enikő sorozatszerkesztő volt.

Kategória: Fórum

Denumire autor: Visky András

Látó Szépirodalmi Folyóirat